

ISSN 1311-8544

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ЦЕНТРАЛНА БИБЛИОТЕКА
СЪВЕТ ЗА ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА

БЪЛГАРИСТИКА VULGARICA

50/2025

София • 2025

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

ISSN 1311-8544

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
CENTRAL LIBRARY
COUNCIL FOR BULGARIAN STUDIES ABROAD

BULGARIAN STUDIES BULGARICA

50/2025

Sofia • 2025

**Prof. Marin Drinov Publishing House
of Bulgarian Academy of Sciences**

ОТЗИВИ

Тасева, Л., Котова, Д., Петров, И., Дикова, Е., Станковска, П., Митов, Г. Учителното евангелие на Константин Преславски. Т. 1. Старобългарско-гръцки речник. София: АИ Проф. Марин Дринов/ИБЦТ-БАН, 2024. <https://doi.org/10.62761/552.UE.v1>

Тасева, Л., Котова, Д., Петров, И., Дикова, Е., Станковска, П., Митов, Г. Учителното евангелие на Константин Преславски. Т. 2. Гръцко-старобългарски речник. София: АИ Проф. Марин Дринов/ИБЦТ-БАН, 2024. <https://doi.org/10.62761/576.UE.v2>

В края на 2024 г. излезе от печат труд, който бе посрещнат с особено внимание и интерес от палеославистичната общност. В него чрез двуезични словоуказатели е представено лексикалното богатство на *Учителното евангелие* на Константин Преславски, възникнало преди края на IX в. Старобългарският паметник е първият български проповеднически сборник. Съдържа 51 слова, посветени на неделните евангелски четива през църковната година – от Великден до Цветница. Сборникът заема особено място както в ранната преводна книжнина, така и в оригиналната старобългарска литература, тъй като включва не само преведени от гръцки текстове, но и авторски приноси на Константин Преславски. Въпреки трайния интерес към паметника и наличието на дипломатично издание на най-стария му цялостен препис¹, снабден с различия и гръцки паралели, липсваше цялостно изследване на лексикалния пласт на паметника и на преводните стратегии, използвани от Константин Преславски в областта на лексиката и словообразуването. Тази празнина беше запълнена от работата на международен екип учени, който в рамките на проект, разработван в Института по балканистика с Център по тракология към БАН и финансиран от Фонд „Научни изследвания“²,

---

¹ Тихова, 2012.

² Проект „Словното богатство на *Учителното евангелие* на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници и индекси“ (договор КП-06-Н50/2 от 30.11.2020 г.). <https://uchitelnoevangelie.eu/>

систематизира и подготви за печат лексикалния материал на ценния старобългарски паметник. Под ръководството на проф. д-р Лора Тасева екипът, включващ проф. д-р Ахим Рабус, доц. д-р Добриела Котова, доц. д-р Петра Станковска, доц. д-р Екатерина Дикова, д-р Иван П. Петров и докторантите Георги Митов и Христина Давидкова, в рамките едва на четири години разшири съществено познанията ни за изворите на *Учителното евангелие*³, за начина на съставяне на беседите⁴, за преводаческото умение на Константин Преславски⁵, както и за някои езикови особености на паметника⁶ и интертекстуалните му връзки⁷. Най-значимият резултат от усилията на екипа са двата тома двуезични словоуказатели към *Учителното евангелие*, които представят богатството на старобългарския текст в съпоставка с гръцкия му първообраз и отразяват преводаческите похвати на Константин Преславски.

Първият том включва *Старобългарско-гръцки речник*. Той е предшестван от предговор (с. 7 – 15), в който важен акцент е поставен върху приносите на отделните участници в екипа, като същевременно е подчертано и значението на колективния научен труд за създаването на словоуказателите. Обширната библиография (с. 17 – 33) е последвана от изключително полезна и прегледно съставена справочна част, която включва списъци на съкращения, сигли и източници (с. 34 – 39), обзор на използваните славянски и гръцки текстове (с. 40 – 55), както и таблица на гръцките извори към всяко от 51-те слова (с. 56 – 60). Лексикографската концепция е представена подробно и ясно (с. 61 – 84). Встъпителната част към тома завършва със списък с корекции към изданието на *Учителното евангелие* и възстановени четения (с. 85 – 118), който е важен инструмент при ползването на речниците.

Същинската част на тома – старобългарско-гръцкият речник (с. 119 – 664), обхваща 3806 старобългарски лексеми, засвидетелствани в 50 668 словоупотреби. Изходната база за старобългарско-гръцкия индекс са четирите пълни преписа на *Учителното евангелие*, отразяващи единна текстова традиция: Синодален (ГИМ, Син. 262), кр. XI – нач. XII в. или средата на XII в. – избран за основен; Гилфердингов (РНБ, Гильф. 32), 1286 г.; Виенски (ÖNB, Cod. Sl. 12), XIV в.; Хилендарски (Хил. 385), XIV в. Обхванати са всички пълнозначни и непълнозначни думи в Синодалния препис и съществените им разночетения в писмената традиция. Добавен е и лексикалният материал от по-обемните откъси, намиращи се само в два от тях – Виенския и Гилфер-

³ Котова, 2022а, 2022б, 2023; Petrov, 2022а; Mitov, 2024.

⁴ Митов, 2022; Котова, 2023; Котова, 2024а.

⁵ Dikova, 2022; Petrov, 2022b; Петров, 2023, 2024; Petrov, 2024а, 2024b; Тасева, 2024а, 2024б, 2024в, 2024г; Taseva, 2024; Тасева, Бруни, 2024.

⁶ Тасева, 2022а; 2022б.

⁷ Stankovska, 2024; Дикова, 2024.

динговия препис. Освен с изданието на М. Тихова, авторите са работили и със снимков материал от източниците.

При съставяне на речника са предприети редакторски намеси с цел да се елиминират думи, които нарушават смисъла на текста и вероятно не са част от първоначалния превод на Константин Преславски. Преписваческите грешки, отбелязани от М. Тихова в изданието ѝ, са лематизирани с оглед правилното четене, като при нужда са включени в списъка с корекции „Корекции към изданието на *Учителното евангелие* и възстановени четения“ (с. 85 – 118). Редакционна намеса е извършена и при непоследователностите в словораздела, като при липса на общоприета норма в палеославистичната традиция той е съобразяван с гръцкия паралел или е избран единен вариант. Взети са предвид корекциите и предложенията на В. Крыско⁸ и други изследователи⁹ относно разчитането или словораздела, както и незасвидетелстваните думи. В някои случаи екипът е предложил алтернативни решения, базирани на богатата изворова база, с която е работил. Всички редакторски вмешателства, както корекции при разчитането или словораздела, така и възстановени форми, са отразени в споменатия по-горе списък и маркирани в речниковите статии.

В речника са представени и вариативни четения от трите южнославянски преписа. Включени са само онези, които допринасят за възстановяване на оригиналния текст. Литургическите указания не са обработени като част от лексиката, но са отразени вариантите към заглавията на словата, в които се включват указанията за евангелско четиво, жанрова и авторска атрибуция. Еднакво допустимите спрямо гръцкия текст или контекста форми са включени в речника като равностойни, с кръстосани препратки помежду им. По същия начин са отразени и случаите, в които четенето от основния, Синодалния препис, е по-неточно, но не е коригирано в основния текст и отразено в съответния списък. Не са лематизирани вариантите от трите южнославянски преписа, които са характерни за сръбския език или не са подкрепени от гръцкия източник дори ако се срещат в повече от един препис.

Речниковите статии в *Старобългарско-гръцкия речник* имат ясна структура и съдържат изчерпателна информация за старобългарските лексеми и гръцките им съответствия. Всяка статия включва старобългарската лема с посочена честота на употреба – отделно за основния текст и за разночетенията. Следват гръцките съответствия, групирани по типологичен принцип – точни, контекстуални, фразови, граматично мотивирани или липсващи. Честотата на употреба на гръцките корелати също е посочена. Адресът на словоупотребите е прецизно съставен и се състои от поредния номер на словото и място-

⁸ Крыско, 2017.

⁹ Крыско, Мольков, 2017; Blahová, 2014.

то в текста (лист, колона, ред) по Синодалния препис, а където е необходимо по Виенския за допълнените липси във 2-ро и 3-то слово и добавките по него и Гилфердинговия препис към слова 13, 24, 37, 38, 46, 47 и 48. Словоупотребите, засвидетелствани в допълнителни източници – за старобългарския или гръцкия текст, са обозначени с допълнителна сигла, добавена към локацията по Синодалния препис. Възстановените форми са ясно отбелязани. При нужда се въвеждат подлеме за граматични или лексикални разновидности. Избраният модел на речниковата статия осигурява прецизност, яснота и богата информация за представения лексикален материал. Лематизационните принципи се основават на утвърдените норми на *Старобългарския речник*¹⁰ и методологичната рамка на *Slovník jazyka staroslověnského*¹¹, като са допуснати отделни отклонения, наложени от спецификата на материала. В края на първия том са поместени списъците на собствените имена – топоними и антропоними (с. 665 – 669) и обратен старобългарски речник (с. 670 – 702).

Вторият том включва *Гръцко-старобългарски речник*. Той е изграден въз основа на *Старобългарско-гръцки речник*. Съдържа 3328 гръцки лексеми в 38 774 словоупотребии, за които има засвидетелствано старобългарско съответствие. Източниците на словоуказателя са катени, хомилии, гръцкият текст на Стария и Новия завет. Основният източник е текстът на пълните катени към евангелията от Матей, Лука и Йоан от тип А по двутомното издание на Дж. Крамер¹². Допълнително са привлечени и суплементумите (*Supplementum et varietas lectionis*) към двата тома на Дж. Крамер, както и многобройните издирени и проучени от екипа гръцки ръкописи, стоящи по-близо до действителните източници на Константин Преславски. Екипът си е поставил за цел на основата на вариативността на византийската традиция да се доближи до текста на Константиновия източник. Затова в случаите, когато четенията по Крамер и в допълнителните източници са еднакво валидни спрямо превода, и двете форми подлежат на лематизация с взаимни препратки. Четене, което не съответства на преводния корелат, независимо от гръцкия източник, не се лематизира. Загубата на тази информация по отношение на изданието на Крамер обаче може да се компенсира със справка по изданието на М. Тихова.

Речниковата статия в *Гръцко-старобългарския речник* включва гръцката лема с посочена честота на употреба, също разграничена за основния текст и включените варианти. Следват лематизираните старобългарски съответствия, подредени по типологичен признак – точни, контекстуални, свободни, неточни или грешни, фразови съответствия и др. Редът в рамките на групите е азбучен. Адресът на словоупотребите е съставен по модела на старобъл-

¹⁰ Старобългарски речник.

¹¹ *Slovník jazyka staroslověnského*.

¹² Cramer, 1840 – 1841.

гарско-гръцкия индекс. Лематизационните принципи, въз основа на които е обработен гръцкият текст, са ясно структурирани и подробно описани, като намират последователно приложение в цялостната организация на гръцко-старобългарския словоуказател. В края на втория том е поместен обратен гръцки речник (с. 463 – 489). Той е последван от две изключително полезни приложения: показалец на евангелските четива с разпределението им по слова (с. 491 – 499) и списъци на библейските цитати от Стария и Новия завет, регистрирани в словата на *Учителното евангелие*, подредени по реда на библейските книги и по слова (с. 501 – 542).

Специално внимание при съставянето на словоуказателите към *Учителното евангелие* е обърнато на асиметрията между гръцкия и славянския текст. Принципите на представяне на различните типове асиметрия – количествена, лексикално-граматична и семантична, са подробно описани в лексикографската концепция (с. 72 – 77) и систематично приложени при оформянето и на старобългарско-гръцкия, и на гръцко-старобългарския словоуказател. Чрез изработения инструментариум за проследяване на асиметрията между изходния и преводния текст се постига максимална точност при лексикографското представяне на непреводимите и труднопреводимите елементи.

Словоуказателите към *Учителното евангелие* съчетават както утвърдени, така и новаторски подходи в палеославистичната двуезична лексикография. В речниците е приложена сравнително рядко използваната лексикографска практика за отбелязване на неточни, погрешни или възстановени съответствия, както и графичното маркиране на съответствията при библейските цитати, което улеснява анализа на предпочитаните преводни решения. Обратните речници съдържат и данни за честотата на лексемите, което създава възможности за бъдещи изследвания в областта на словообразуването, а включването на гръцки обратен речник е новост в палеославистичната лексикография. За разлика от утвърдената практика словоуказателите да се основават само на един източник за изходния и целевия текст, речниците към *Учителното евангелие* стъпват на цялата славянска ръкописна традиция, представена в изданието на М. Тихова, както и на широк корпус неиздадени византийски текстове. Тъй като на места старобългарският паметник се различава от публикуваните от Дж. Крамер пълни катени към евангелията на Матей, Лука и Йоан, съответната лексика е извлечена допълнително от множество византийски източници. Византинистите в екипа са работили задълбочено с над 40 катенни ръкописа, представени подробно в раздела „Преглед на източниците“. Техните изследвания показват¹³, че Константин Преславски е използвал не само катени, но и директно хомилиите на Йоан Златоуст към евангелията на Матей и Йоан, което води до интегрирането и на тези текстове в лексикографската обработка. Издирването, проучването и

¹³ Котова, 2022а, 2022б, 2023, 2024а, 2024б; Petrov, 2022а.

включването на допълнителни византийски източници представлява не само новост при съставянето на речниците, но и съществен принос към палеославистиката. Забележителен е също така стремежът за максимално доближаване до първоначалния превод чрез множеството възстановени четения и кръстосани препратки между равностойни варианти в различните източници. Структурата и организацията на словоуказателите са сред постиженията на труда. Те осигуряват прецизно представяне на лексикалния материал, лесна ориентация и проследимост в сложния езиков корпус и съпътстващия го апарат, за което спомагат и немалкото прецизно изработени списъци и таблици със справочен материал.

Двухтомният речник към *Учителното евангелие* на Константин Преславски е постижение с висока научна стойност, което надгражда традициите в българската лексикография и разширява хоризонтите на изследване на старобългарския език. Изданието ще бъде траен ориентир в бъдещи изследвания и неотменен инструмент за всеки, който се занимава с историята на българския език и литературните и езиковите връзки между Византия и славянския свят.

Цитирана литература:

- Дикова, 2024: Антропоними и интертекстуалност в *Учителното евангелие* на Константин Преславски – В: Тасева, Л., Рабус, А., Петров, И. П. (ред.) *Учителното евангелие* на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX – XIII в.): Филологически и интердисциплинарни ракурси. София, 2024, 133 – 149.
- Котова, 2022а: Котова, Д. Слово 19 от *Учителното евангелие* и неговите гръцки източници. – In: *Palaeobulgarica*, 46/1, 2022, 3 – 28.
- Котова, 2022б: Котова, Д. Оригинално произведение на Константин Преславски ли е 42 слово на *Учителното евангелие*? – *Старобългарска литература*, 65 – 66, 2022, 99 – 126.
- Котова, 2023: Котова, Д. Византийските източници на *Учителното евангелие* на Константин Преславски. – *Старобългарска литература*, 67 – 68, 2023, 13 – 46.
- Котова, 2024а: Котова, Д. Уводите и заключенията в *Учителното евангелие*: източници и вдъхновения. – В: Тасева, Л., Рабус, А., Петров, И. П. (ред.) *Учителното евангелие* на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX – XIII в.): Филологически и интердисциплинарни ракурси. София, 2024, 37 – 77.
- Котова, 2024б: Котова, Д. Чи са тълкуванията в слово 32 на *Учителното евангелие*? – *Palaeobulgarica*, 48/4, 2024, 3 – 44.
- Крысько, 2017: Крысько, В. *Учительное евангелие* Константина Болгарского: editio princeps. – *Известия РАН. Серия Литературы и языка*, 76/5, 2017, 52 – 62.

- Крысько, Мольков, 2017: Крысько, В., Мольков, Г. Языковые особенности *Учительного евангелия* Константина Преславского и его древнейшего списка. – *Zeitschrift für slavische Philologie*, 73/2, 2017, 331 – 395.
- Митов, 2022: Митов, Г. Византийските новозаветни катени и *Учителното евангелие* на Константин Преславски: от катената към хомилията (Предварителни наблюдения). – *Palaeobulgarica*, 46/2, 2022, 29 – 43.
- Петров, 2023: Петров, И. П. Към преводаческите съответствия на гр. διὰ νοῖα в южнославянските преводи на Житието на св. Антоний Велики и старобългарската книжнина. – В: *Кирило-Методиевски студии*, 33, 2023, 247 – 270.
- Петров, 2024: Петров, И. П. Преводаческите еквиваленти на гр. ἀϋών в *Учителното евангелие* на Константин Преславски и средновековната българска книжнина. – В: Тасева, Л., Рабус, А., Петров, И. П. (ред.) *Учителното евангелие* на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX – XIII в.): Филологически и интердисциплинарни ракурси. София, 2024, 251 – 279.
- Старобългарски речник. Отг. редактор Дора Иванова-Мирчева. Т. 1. л-н. София, 1999; Т. 2. о-у. София, 2009.
- Тасева, 2022а: Тасева, Л. Хронотопът на старобългарските композита с нн ‘един’. – *Palaeobulgarica*, 46/1, 2022, 51 – 80.
- Тасева, 2022б: Тасева, Л. Преводната парадигма на двукоренните думи с нн- ‘един’. – *Palaeobulgarica*, 46/4 (2022), 51 – 78.
- Тасева, 2024а: Тасева, Л. Жнгоѣ, жнтнѣ и жнзнь в *Учителното евангелие* на Константин Преславски. – *Palaeobulgarica*, 48/2, 2024, 35-58.
- Тасева, 2024б: Тасева, Л. Вариативност и терминологизация на переводческих соответствий в *Учительном Евангелии* Константина Преславского. – *Scripta & e-Scripta*, 24, 2024, 161 – 178.
- Тасева, 2024в: Тасева, Л. Паралелни откъси в *Учителното евангелие* на Константин Преславски: един шрих към преводаческия процес. – *Старобългарска литература*, 69 – 70, 2024, 13 – 33.
- Тасева, 2024г: Тасева, Л. Лицата на добродетелта: преводните съответствия на гр. ἄρετή в *Учителното евангелие* на Константин Преславски. – In: Lia Brad Chisacof, Simona Nicolae, Cătălina Vătăşescu (coord.) *Zamfirei Mihail Omagiu*. Cluj-Napoca, 2024, 837 – 855.
- Тасева, Бруни, 2024: Тасева, Л., Бруни, А. М. Гръцко-славянските лексикални съответствия като критерий за атрибуция на старобългарски преводи. – В: Тасева, Л., Рабус, А., Петров, И. П. (ред.) *Учителното евангелие* на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX – XIII в.): Филологически и интердисциплинарни ракурси. София, 2024, 215 – 234.
- Тихова, 2012: Тихова, М. Старобългарското *Учително евангелие* на Константин Преславски. С детайлното описание от Елена Уханова на най-стария препис (ГИМ Син. 262). (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris 58). Freiburg i. Br., 2012.
- Blahová, 2014: Blahová E. Kompletní vydání Výkladu na evangelia Konstantina Prěslavského. – *Slavia*, 83/3, 2014, 333 – 339.

- Cramer, 1840-1841: Cramer, J. (ed.) *Catena Graecorum patrum in Novum Testamentum*. T. 1. *Catena in evangelia S. Matthaei et S. Marci ad fidem Codd. Mss. Oxonii, 1840*; T. 2. *Catena in evangelia S. Lucae et S. Joannis ad fidem Codd. Mss. Oxonii, 1841*. [repr. 1844].
- Dikova, 2022: Dikova, E. Byzantine Poetic Form in a Ninth-Century Bulgarian Poem. – *Studia Metrica et Poetica* 9/2, 2022, 63 – 91. <https://bit.ly/4dusY5q> (достъп 02.03.2025).
- Mitov, 2024: Mitov, G. Some Aspects of the Slavonic Reception of Isidore of Pelusium: An Isidorian Letter in Constantine of Preslav's *Didactic Gospel*. – В: Тасева, Л., Рабус, А., Петров, И. П. (ред.) *Учителното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX – XIII в.): Филологически и интердисциплинарни ракурси*. София, 2024, 111 – 132.
- Petrov, 2022a: Petrov, I. P. The Greek Sources of Učitel'noe Evangelie Revisited: Sermon 20. – *Palaeobulgarica*, 46/2, 2022, 3 – 28.
- Petrov, 2022b: Petrov, I. P. The Greek Term *διάνοια* in *Učitel'noe Evangelie* and the Classical Old Church Slavonic Texts. – *Балканско езикознание/Linguistique balkanique*, 61/1 (2022), 49 – 67.
- Petrov, 2024a: Petrov, I. P. The Greek Optative in Constantine of Preslav's *Didactic Gospel*. – *Scripta & e-Scripta*, 24, 2024, 213 – 229.
- Petrov, 2024b: Petrov, I. P. Mind, Intellect, and Thought(s). Greek Noetic Terms in the Old Church Slavonic Reception of the Ascetic Literature. – *Byzantinoslavica*, 82, 2024, 96 – 128.
- Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae. Словарь старославянского языка. Т. 1–4. Репринтное издание. Санкт-Петербург, 2006.
- Stankovska, 2024: Stankovska, P. Evangelní citáty v autorských částech Poučného evangelia Konstantina Preslavského a jejich srovnání s citáty v Besědách Řehoře Velikého na evangelia. – В: Тасева, Л., Рабус, А., Петров, И. П. (ред.) *Учителното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX – XIII в.): Филологически и интердисциплинарни ракурси*. София, 2024, 235 – 249.
- Taseva, 2024: Taseva, L. Die Übersetzung einiger soziokultureller Begriffe im *Lehrevangelium* Konstantins von Preslav. – *Byzantinoslavica*, 82, 2024, 129 – 149.

Цветомира Данова
Кирило-Методиевски научен център
Българска академия на науките